

٥٢٥

٥٢٥

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

٥٢٥

۱۳۸۲ / ۱ / ۳۰

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده هنر

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
رشته ادبیات نمایشی

بررسی جنبه‌های نمایشی در آثار صادق چوبک

پروژه عملی

نگارش نمایشنامه ((سیاوش))

علیرضا فتحی نجفی

۱۳۸۲ / ۱ / ۳۰

استاد راهنما:

دکتر سید حبیب الله لزگی

استاد مشاور:

دکتر سید مصطفی مختاباد

زمستان ۱۳۸۱

۴۵۹۴۵

توزیعات آران
کتابخانه

تأییدیه اعضای هیأت داوران حاضر در جلسه دفاع از پایان نامه کارشناسی ارشد

اعضای هیئت داوران نسخه نهایی پایان نامه خانم/ آقای علیرضا فتحی نجفی

تحت عنوان: بررسی جنبه های نمایشی در آثار دراماتیک چوبک پروژه عملی: نگارش نمایشنامه «سیاوش» را از نظر فرم

و محتوی بررسی نموده و پذیرش آنرا برای تکمیل درجه کارشناسی ارشد پیشنهاد می کنند.

اعضای هیأت داوران	نام و نام خانوادگی	رتبه علمی	امضاء
۱- استاد راهنما	دکتر سید حبیب الله لزگی	استادیار	
۲- استاد مشاور	دکتر سید مصطفی مختاباد	دانشیار محترم	
۳- نماینده تحصیلات تکمیلی	دکتر سید مصطفی مختاباد	دانشیار محترم	
۴- استاد ممتحن	دکتر احمد کامیابی مسک	استادیار	
۵- استاد ممتحن	دکتر محمود طاووسی	استاد	

بسمه تعالی

آیین‌نامه چاپ پایان‌نامه (رساله)‌های دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس

نظر به اینکه چاپ و انتشار پایان‌نامه (رساله)‌های تحصیلی دانشجویان دانشگاه تربیت مدرس، مبین بخشی از فعالیت‌های علمی - پژوهشی دانشگاه است بنابراین به منظور آگاهی و رعایت حقوق دانشگاه، دانش‌آموختگان این دانشگاه نسبت به رعایت موارد ذیل متعهد می‌شوند:

ماده ۱ در صورت اقدام به چاپ پایان‌نامه (رساله)‌ی خود، مراتب را قبلاً به طور کتبی به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اطلاع دهد.

ماده ۲ در صفحه سوم کتاب (پس از برگ شناسنامه)، عبارت ذیل را چاپ کند:
و کتاب حاضر، حاصل پایان‌نامه کارشناسی ارشد / رساله دکتری نگارنده در رشته ادبیات نمایشی است
که در سال ۱۳۸۱ در دانشکده هنر دانشگاه تربیت مدرس به راهنمایی سرکار خانم / جناب آقای دکتر پی‌اچ‌اچ، مشاوره سرکار خاتم / جناب آقای دکتر صدیقه مصطفی‌نمایار و مشاوره سرکار خانم / جناب آقای دکتر از آن دفاع شده است.

ماده ۳ به منظور جبران بخشی از هزینه‌های انتشارات دانشگاه، تعداد یک درصد شمارگان کتاب (در هر نوبت چاپ) را به «دفتر نشر آثار علمی» دانشگاه اهدا کند. دانشگاه می‌تواند مازاد نیاز خود را به نفع مرکز نشر در معرض فروش قرار دهد.

ماده ۴ در صورت عدم رعایت ماده ۳، ۵۰٪ بهای شمارگان چاپ‌شده را به عنوان خسارت به دانشگاه تربیت مدرس، تأدیه کند.

ماده ۵ دانشجو تعهد و قبول می‌کند در صورت خودداری از پرداخت بهای خسارت، دانشگاه می‌تواند خسارت مذکور را از طریق مراجع قضایی مطالبه و وصول کند؛ به علاوه به دانشگاه حق می‌دهد به منظور استیفای حقوق خود، از طریق دادگاه، معادل وجه مذکور در ماده ۴ را از محل توقیف کتابهای عرضه‌شده نگارنده برای فروش، تأمین نماید.

ماده ۶ اینجانب علیرضا قتی‌نهی دانشجوی رشته ادبیات نمایشی مقطع کارشناسی ارشد تعهد فوق و ضمانت اجرایی آن را قبول کرده، به آن ملتزم می‌شوم.

نام و نام خانوادگی: علیرضا قتی‌نهی

تاریخ و امضا: ۱۱/۱۰/۲۸

تقدیم به :

همسر عزیزم ، پدر و مادر گرامیم
و همه کسانی که آنها را دوست دارم.

از استاد محترم جناب آقای دکتر سید حبیب الله لـزگی که در طول
تحقیق از نظرات ارزنده خود اینجانب را بهره مند ساخته اند ، متشکرم .
از استاد محترم جناب آقای دکتر سید مصطفی مختاباد که زحمت
مشاوره این تحقیق را متقبل شده اند ، سپاسگزارم .

چکیده

در میان نویسندگان معاصر ایران، صادق چوبک از معدود کسانی است که توانسته خارج از مرزهای میهن خود مشهور شود. چوبک که با «خیمه شب بازی» پا به صحنه ادبیات داستانی گذاشت در داستان نویسی ایران (دههٔ چهل) با خلق رمان تنگسیر موفق شد توانایی های خود را به گونه ای تردید ناپذیر به جامعهٔ ادبی جهان، اثبات نماید.

نگاه ناتورالیستی صریح، دقیق و جزء نگر چوبک در توصیف بی پردهٔ فضا، موقعیت و شخصیت، بعضی داستان های او را سرشار از قابلیت های دراماتیک نموده است. به همین دلیل ما در این رساله کوشیده ایم جنبه های نمایشی نهفته در آثار این نویسنده معاصر را با تکیه بر داستان هایی همچون «انتری که لوطیش مرده بود»، «چرا دریا توفانی شد»، «پیراهن زرشکی» و «تنگسیر» کشف و بررسی نمائیم.

در این پژوهش عناصر داستانی و نمایشی همچون، درون مایه (تم)، توصیف (فضاسازی، چهره آرایی، جلوه های ویژه، افکت)، پی رنگ (حادثه، کشمکش، بحران، اوج، گره گشایی و فرود)، شخصیت (انواع و رابطه آن با عمل)، گفتگو (نقش آن در پیشبرد داستان و القاء موقعیت) تمثیل و نماد مورد توجه قرار گرفته اند.

واژگان کلیدی: صادق چوبک، جنبه های نمایشی، داستان، تنگسیر.

۱- تعریف مساله و بیان سؤالهای اصلی تحقیق

همانطور که می دانیم جمالزاده و چوبک از جمله پیشگامان داستان نویسی در دوره معاصر هستند. هر کدام از اینها تاثیر زیادی بر روی نویسندگان پس از خود گذاشته اند. چوبک در آثارش فضای داستانی را با توانایی کم نظیری ترسیم می کند و آثارش از حیث شخصیت پردازی، گفتگو نویسی و پرداخت به جزئیات ممتاز است. برخی از داستانهای او از زمره نزدیکترین آثار ادبی به هنرهای نمایشی است. با توجه به موارد بالا، پرسشهای زیر مطرح می شود:

۱- شخصیت پردازی در داستانهای چوبک چگونه است؟

۲- دیالوگ چه نقشی را در داستانها ایفا می کند؟

۳- فضای حاکم برداستان چیست؟ آیا فضای سیاسی حاکم بر آن دوره تاثیری بر نویسنده داشته است؟

۴- تم، بن اندیشه و نهاد مایه گزیده داستانها چیست؟

۵- داستانها در چه زمان و مکانی رخ می دهند؟

۲- سوابق مربوطه

با وجود اهمیت فراوانی که صادق چوبک در عرصه داستان نویسی معاصر داشته، تا کنون به جنبه های نمایشی آثار وی توجهی نشده است.

۳- فرضیه ها

۱- چوبک پس از جمالزاده در بکار بردن اصطلاحات عامیانه جامعه مقدار قابل توجهی تلاش کرد و کوشید تا با تولید لحن آنان، شخصیت و راه و روش زندگی آنها را به نمایش بگذارد. در واقع شخصیت پردازی در داستانهای چوبک جنبه نمایشی را دارا هستند.

۲- اهمیت چوبک در ادبیات معاصر در گفتگو پردازی و توصیف زنده ای از شخصیتهاست که موجب پیشرفت در نثر امروز شده است. از جمله نوآوریهای او در زمینه داستان نویسی، استفاده از زبان طبیعی است.

۳- نویسنده به رابطه بین ظالم و مظلوم و به خصوص طبقات محروم اجتماع و یا قربانیان جنور و ستم توجه خاصی داشته است. در تعدادی از داستانهایش گوشه ای از زندگی اجتماعی ایران و سیمای ایرانی از طبقات مختلف به ویژه طبقات پایین اجتماع به خوبی ترسیم شده است.

۴- تم در داستان انتری که لوطیش مرده بود، بیهودگی گریز از سرنوشت، در چرا دریا طوفانی شد؟ به روابط میان آدمیان و طبیعت، در پیراهن زرشکی به مرگ و سرچشمه زندگی و در رمان تنگسیر به مبارزه فردی بر علیه ظلم اشاره می‌کند.

۵- داستانهای کوتاه وی در مکانهای مختلف که اکثراً متعلق به طبقات پایین جامعه هستند رخ می‌دهد. ولی محل وقوع داستان تنگسیر و چرا دریا طوفانی شد در زادگاه نویسنده یعنی بوشهر است.

هدف

پیدا کردن جنبه‌های نمایشی در گزیده‌هایی از داستانهای صادق چوبک

روش تحقیق:

روش تحقیق به صورت کتابخانه‌ای می‌باشد.

نتیجه:

داستانهای چوبک با یک حادثه (گره افکنی) آغاز می‌شوند و بعد از طی مراحل کشمکش و بحران به اوج و در نهایت به فرود می‌رسند. چوبک با خلق یک موقعیت دشوار برای قهرمان مخاطب را از آغاز درگیر داستان خویش می‌سازد. مرگ به عنوان یک پدیده طبیعی، محور اصلی داستانهای او هستند. وی از شخصیت‌های محدود به جهت دقیق شدن به آمال و آرزوهایشان کمک گرفته است.

فهرست مطالب :

صفحه	عنوان
	مقدمه
	فصل اول : درباره چوبک
۱-۱-۱	زندگی چوبک .....
۲-۱-۲	چوبک مظهر ناتورالیسم در داستان نویسی فارسی .....
۳-۱-۳	چوبک در آینه آثارش .....
۴-۱-۴	چوبک در سخن دیگران .....
۵-۱-۵	شیوه نویسندگی چوبک .....
	فصل دوم : جنبه های نمایشی
۱-۲-۱	شخصیت .....
۲-۲-۲	اشاره به بعضی شباهت های میان ادبیات (رمان و داستان) با اثر نمایشی (فیلم - تئاتر) ... ۳۱
۳-۲-۳	جنبه های نمایشی .....
۴-۲-۴	تراژدی .....
	فصل سوم : تجزیه و تحلیل آثار
۱-۳-۱	انتری که لوطیش مرده بود .....
۲-۳-۲	چرا دریا توفانی شد .....
۳-۳-۳	پیراهن زرشکی (از مجموعه خیمه شب بازی) .....
۴-۳-۴	تنگسیر .....
۸۷	- نتیجه گیری .....
۹۰	- منابع و مأخذ .....
۹۲	نمایش نامه « سیاوش » .....

متون ادبی همواره به عنوان یکی از مهمترین منابع تغذیه‌نمایش و فیلم شناخته شده اند. با توجه به شباهت و نزدیکی عناصر تشکیل دهنده داستان با فیلم و تئاتر، امکانات بالقوه فراوانی را می توان برشمرد که تبدیل این ژانر ادبی را به انواع هنرهای دراماتیک تسهیل می کنند. در خصوص متون ادبی کلاسیک و آثار بزرگانی همچون فردوسی، عطار، مولانا و قابلیت های نمایشی در آثار آنها تاکنون پژوهش های زیادی صورت گرفته و آثار نمایشی متعددی نیز با اقتباس مستقیم یا الهام از این آثار تولید شده است. اما رابطه ادبیات معاصر ایران با هنرهای نمایشی روز به روز کمرنگ تر شده و در سالهای اخیر به مرز گسست رسیده است. یکی از دلایل این جدایی عدم توجه به پژوهش هایی در زمینه بررسی قابلیت های نمایشی موجود در داستان های معاصر بوده است. با توجه به توضیحات فوق ضرورت انجام تحقیقاتی از نوع پایان نامه ای که پیش روی دارید، آشکار می شود.

حوزه و گستره اصلی تحقیق در رساله حاضر آن دسته از داستان های صادق چوبک، داستان نویس برجسته معاصر است که جنبه های دراماتیک در آنها نمود بیشتری داشته است. با توجه به اینکه بسیاری از داستان های کوتاه چوبک در بستری ذهنی و تجریدی شکل می گیرند عناصر دراماتیک زیادی را در آنها نمی توان ردیابی کرد. با این حال در چند داستان کوتاه چوبک نظیر «انتری که لوطیش مرده بود»، «چرا دریاطوفانی شد؟» و «پیراهن زرشکی»، رگه هایی از این عناصر را یافته و به تحلیل آن ها پرداخته ایم.

برخلاف داستان های کوتاه صادق چوبک، قابلیت های دراماتیک در رمان مشهور او «تنگسیر» حضوری بارز و برجسته دارند. شخصیت های متعدد، پی رنگ مستحکم و بزنگاههای نفس گیر این اثر زمینه مناسبی را برای پرداخت سینمایی آن فراهم می سازد و شاید همین ویژگیها امیر نادری را به ساختن فیلمی براساس این داستان برانگیخته باشد.

به هر روی ما در فصل آغازین این رساله معرفی اجمالی صادق چوبک مطالبی کلی در مورد زندگی، آثار و سبک نویسندگی او بیان کرده ایم. افزون بر آن در بخش چهارم فصل مذکور نظریات پاره ای از منتقدان را در خصوص درونمایه آثار و نقش ناتورالیسم در آنها و شخصیت واقعی خود نویسنده ذکر شده است که علل عدم توجه به این نویسنده و بی مهری نسبت به آثار او در سالهای پس از انقلاب تا حدودی روشن می سازد.

در فصل دوم رساله به تعریف مفاهیمی همچون شخصیت، زبان و سبک، طرح و توطئه، جدال، زمان و روایت، فضا سازی و گفتگو پرداخته ایم. در فصل دوم بخشی هم به تبیین تئوری های ارسطو درباره مقوله هایی از قبیل وحدت های سه گانه، افسانه مضمون، کردار ساده و مرکب، تراژدی و کاتارسیس اختصاص یافته است. در فصل سوم پایان نامه که موضوع و بحث اصلی آن محسوب می شود، کوشش شده است تا در راستای پاسخگویی به سئوالات و اثبات فرضیه های اولیه، تحقیق، ساختار دراماتیک، تم، زمان و مکان، فضا سازی، چهره آرایی و به خصوص شخصیت پردازی هر یک از داستان های یاد شده، بطور مجزا مورد بررسی قرار گیرد و سمبل ها، تمثیل ها و نمادهای احتمالی آن رمزگشایی شود.

زندگی چوبک

محمد صادق چوبین معروف به صادق چوبک فرزند آقا اسماعیل بازرگان در پانزدهم تیر ماه سال ۱۲۹۵ شمسی در بوشهر به دنیا آمد. پدرش از بازرگانان بنام شهر خود بود. تحصیلات دوره ابتدایی را در شهرهای بوشهر و شیراز گذراند. پس از گذراندن دوره ابتدایی به اتفاق خانواده اش راهی شیراز شد و به ادامه تحصیل پرداخت. مدتی بعد به تهران رفت و دیپلم خود را در رشته ادبی از کالج آمریکایی البرز دریافت کرد. در سال ۱۳۱۴ با مسعود فرزاد و پرویز ناتل خانلری آشنا شد و در سال بعد که صادق هدایت از هندوستان برگشت به خانه وی رفت و دوستی دراز مدتی بین او و هدایت پدید آمد که تا هنگام مرگ هدایت ادامه داشت. در سال ۱۳۱۶ چوبک به استخدام وزارت فرهنگ درآمد و برای تدریس به خرمشهر اعزام شد و در همین سال با همسرش «قدسی خانم» که در کالج آمریکایی با یکدیگر همکلاس بودند، ازدواج کرد. یک سال بعد، در مهر ۱۳۱۷ به خدمت سربازی فراخوانده شد و پس از آنکه مدتی را به عنوان سرباز معمولی خدمت کرد، به دلیل آشنایی با زبان انگلیسی، سمت مترجمی در ستاد ارتش را به عهده گرفت. این سمت پس از ورود مستشاران آمریکایی به ایران همچنان در اختیار او بود. بعد از پایان خدمت نظام در پاییز ۱۳۱۹ به سمت تحویل دار در اداره کل ساختمان وزارت دارایی درآمد. در سال ۱۳۲۴ اولین اثر صادق چوبک به نام «خیمه شب بازی» منتشر شد که یازده داستان را در بر می گرفت. در این مجموعه، داستانی به نام «اسائه ادب» وجود داشت. به خاطر این داستان ده سالی از انتشار کتاب جلوگیری شد. این داستان به صادق هدایت هدیه شده بود. در چاپ بعدی این کتاب در سال ۱۳۳۴ - «اسائه ادب» حذف و به جای آن «آه انسان» می آمد. در سال ۱۳۲۸ دومین مجموعه قصه با عنوان «انتری که لوطیش مرده بود» منتشر شد. این مجموعه حاوی سه داستان و یک نمایشنامه بود. او در سال ۱۳۳۴ به دعوت دانشگاه هاروارد سفری چند ماهه به آمریکا کرد. خاطراتی که وی پس از

این سفر منتشر کرد نشان از شیفتگی او به آمریکا دارد.^۱ در همین سال «پینو کیو» اثر کارلو کولودی به نام «آدمک چوبی» را ترجمه کرد. در سال ۱۳۴۲ رمان «تنگسیر» که به قدسی خانم چوبک هدیه شده چاپ شد. این رمان به زبانهای مختلف ترجمه شده است. ۱۳۴۴ کتاب «چراغ آخر» که حاوی هشت داستان کوتاه و یک شعر است چاپ شد. همچنین کتاب «روز اول قبر» که به روزبه چوبک هدیه شده و حاوی ده قصه و یک نمایشنامه با عنوان «هفت خط» می باشد منتشر گردید. «سنگ صبور» رمانی است که چوبک آنرا به زادگاهش بوشهر هدیه کرده و در سال ۱۳۴۵ منتشر شده است. چوبک در سال ۱۳۴۹ به مدت یک سال به عنوان استاد مهمان در دانشگاه یوتا تدریس کرد. در سال ۱۳۵۱ برای شرکت در کنفرانس نویسندگان آسیایی و آفریقایی راهی آلمان در قزاقستان شوروی شد و در همین سال برگزیده ای از آثار چوبک به زبان روسی در مسکو منتشر گردید. در سال ۱۳۵۳، امیر نادری براساس رمان تنگسیر چوبک فیلم سینمایی ساخت. چوبک در همین سال از شرکت نفت بازنشسته شد، بعد از مدتی به انگلستان و سپس به آمریکا رفت و تا پایان عمر در ال سورینو در ایالت کالیفرنیا زندگی کرد.^۲ در سال ۱۳۶۹ به همت بنیاد پر و مرکز مطالعاتی دانشگاه برکلی در دانشگاه کالیفرنیا بزرگداشت چوبک برگزار گردید. در سال ۱۳۷۰ کتاب «مهاره» که ترجمه داستان های عشقی هندو است چاپ و منتشر گردید. چوبک در تیرماه ۱۳۷۷ در سن ۸۲ سالگی دیده از جهان فرو بست. چوبک پیش از مرگ خود تمام دست نوشته هایش را آتش زد. بنابر وصیتش جسدش را سوزانده و خاکسترش را در اقیانوس کبیر ریختند.

بخش ۱-۲

چوبک مظهر ناتورالیسم در داستان نویسی فارسی

در میان نویسندگان این دیار، شاید به جرات بتوان گفت که «چوبک» تنها نویسنده ای بود که با اشتیاق فراوان زندگی ولگردان، تریاکی ها، فواحش، مرده شوی ها و

^۱ - زندگی چوبک به قلم خودش - دفتر هنر، ش ۳، سال دوم، اسفند ۱۳۷۳، ص ۱۶۲

^۲ - همان منبع - ص ۱۵۹

سایر اقشار پایین جامعه را به تصویر کشید. او از نویسندگان صاحب سبک نسل اول داستان نویسی نوین ایران به شمار می رود که محصول شرایط ویژه اجتماعی، فرهنگی و ... روزگار خود بوده و آثارش نمودار زندگی اجتماعی و برآمده از ذهنیت خاص او در شناخت جامعه بود. داستان های او در دنیایی از بی رحمی می گذرد که تمام آدم هایش ترس خورده و از خود بیگانه اند. اینان که حتی نمی توانند ابتدایی ترین تمایلات خود را بیان نمایند، ستم دیدگانی هستند که یکدیگر را مورد آزار قرار می دهند (همانند داستان پیراهن زرشکی). چوبک با توصیف دقیق جزئیات تصاویری زنده از واقعیت را نشان می دهد. وی از زمره نویسندگانی بود که پس از شهریورماه ۱۳۲۰ به همراه صادق هدایت و جمالزاده و چند تن دیگر ادبیات جدید ایران را شکل دادند تا آنجا که داستان نویسی بخصوص داستان کوتاه رابه یکی از مشخصه های اصلی ادبیات ایران تبدیل کردند. چوبک پس از جمالزاده در به کاربردن اصطلاحات عامیانه جامعه مقدار قابل توجهی تلاش کرد و کوشید تا با تولید لحن آنان، شخصیت و راه و روش زندگی آنها را به نمایش گذارد و همانند آل احمد و گلستان، متأثر از ادبیات رئالیستی آمریکا به ساختمان داستان توجهی جدی نشان داد. چوبک نه فقط یک منتقد و بدعت گزار، بلکه نویسنده ای با نثرغنائی است. در آثار چوبک جنبه های روانشناسانه نیز به چشم می خورد. بهترین داستانهای چوبک در قلمرو تراژدی انسان ها، در دنیایی غیر انسانی، گام برمی دارد و سبک او را به ادگار آلن پو نزدیک می کند. چوبک در بعضی از داستان ها در راستای دست یابی به زبان گفتار به موفقیت های تحسین برانگیزی نیز رسیده است. او کارکرد فعل، واژه، حرف، ترکیب را خوب می شناسد و از آن به خوبی استفاده می کند. به نحوه کلام نیز آشنایی کامل دارد. نثر ساده و طنز آلود همراه با اصطلاحات تند و خشن و گاه رکیک کوچک و بازار از اجزای جدانشدنی داستانهای چوبک به شمار می رود.

چوبک به دلیل زبان تند و خشن و دشنام خو که یقیناً برخاسته از نوع نگاه جامعه شناختی اوست، خالق آثار طنز آلودی است که هم از نظر زبان و ساختار بیانی و هم از حیث محتوا و مضمون، تلخ و سیاه و آزار دهنده است. چوبک هرچه می رود زبان و بیانش کمتر قید و بند را می پذیرد و اگر از چشم انداز مکتب های ادبی اروپا در کارش بنگریم، از رئالیسم به سوی ناتورالیسم گام برمی دارد.

همه را سالم